

Тематски зборник научних радова
МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 1
ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
(Тематски зборник научних радова)

књига 1

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Издавачи

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
e-mail: institut.skr@gmail.com

Академија за националну безбедност Београд

За издаваче

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Заменик главної и одговорної уредника издавачке делатности

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Уредили и приредили

Др Мирјана Бечејски, виши научни сарадник

Др Ана Мумовић, виши научни сарадник

Научни савети љубликације

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Др Марија Јефтимејевић Михајловић, виши научни сарадник

Проф. др Сања Мацура, редовни професор

Проф. др Небојша Лазић, редовни професор

Проф. др Слађана Алексић, ванредни професор

Проф. др Јелена Војиновић Костић, ванредни професор

Лектиура и коректиура

Др Јелена Војиновић Костић, ванредни професор

Компјутерска обрада

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Pi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-82736-04-2

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Академија за националну безбедност Београд

Тематски зборник научних радова

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 1

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Лепосавић, 2024.

Рецензенти

Проф. др Сања Маџура, редовни професор, Филозофски факултет Бања Лука, Универзитет у Бањој Луци

Проф. др Бошко Сувајџић, редовни професор, Филолошки факултет у Београду, Универзитет у Београду

Проф. др Снежана Милосављевић Милић, редовни професор, Филозофски факултет у Нишу, Универзитет у Нишу

Проф. др Тиодор Росић, редовни професор, Педагошки факултет у Јагодини, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Сунчица Денић Михаиловић, редовни професор, Учитељски факултет у Врању, Универзитет у Нишу

Проф. др Небојша Лазић, редовни професор, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Драгана Јањић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Проф. др Слађана Алексић, ванредни професор, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет у Косовској Митровици

Проф. др Ана К. Миловановић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет за образовање учитеља и васпитача

Др Марија Јефтимјевић Михајловић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Мирјана Бечејски, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Јасмина Кнежевић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Сена Михаиловић Милошевић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Проф. др Ненад Перић, редовни професор, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9–19

ЈЕЗИК

Јелена М. Војиновић Костић, <i>Језик и национални идентитети</i> <i>кроз призму српског језика на Косову и Метохији</i>	23
Јована С. Јовановић, Драгана И. Радовановић, <i>Обредна храна кроз етнодијалекатске записе</i> <i>из Средње Ибра – етнолингвистички осврт</i> –	31

КЊИЖЕВНОСТ

Драгана Р. Рајовић, <i>Ми и друји у Слову о Светом кнезу Лазару</i> <i>патријарха Данила III Бањског</i>	49
Милена М. Ивановић, <i>Мотив колективитета у епској епси</i> <i>Цар Лазар и царица Милица</i>	57
Ана К. Миловановић, <i>Морална вертикала косовског завета</i> <i>у драматизацијама српских народних епса</i> <i>косовског циклуса</i>	69
Борис Д. Булатовић, <i>Косовско предање као српски 'савезник' или</i> <i>'противник': Идеолошке пројекције Александра Гринавалда</i> <i>у актуелизацији Обилићевог лика у народној</i> <i>и романистичкој књижевности</i>	83
Јасмина М. Ахметагић, <i>Злочинац је (увек) друји:</i> <i>Пакрац Владана Мајијевића</i>	97
Тиодор Р. Росић, <i>Епичка демистификација</i> <i>лажног обраћања</i>	111
Сена М. Михаиловић Милошевић, <i>Дискурс историје у делима</i> <i>Григорија Божовића и Данила Николића</i>	121

Ана М. Мумовић, <i>Српска и албанска пројекција и слика историје (Компаративистичка анализа прича Радомира Стојановића и Агиле Олурија)</i>	137
Јелена З. Милић, <i>Љубав, Пријатељи и Друго Слободана Селенића</i> . . .	153
Урош З. Бурковић, <i>Књижевност између анијажованости и самодовољности: случај романа Бели конопац за Филипа Депреа</i>	167
Сузана Р. Бунчић, <i>Косово у поезији Рајка Пећурова Ноћа</i>	177
Мирјана М. Бечејски, <i>Циклус „Снознања“ из збирке песама Храм тишине Марије Јефимљевић Михајловић</i>	193
Ана Р. Стишовић Миловановић, <i>Имаџолошко у јуџојису Иа Пуквила са Косова и Мејохије</i>	205
Јована Б. Сувајдић, Зорана З. Ђупић, <i>Косово и Мејохија у јуџојисима Душана Косића: темајско-мотивска, језичко-стилска и имаџолошка анализа</i>	215
Магда Г. Миликић, <i>Остављени трај: Палимјесет јуџојисне прозе Милисава Савића</i>	243
Луна М. Градиншћак, <i>Из „ТИ“ у „ЈА“ (Иво Ђиљико и анализа српској националној идентитету у делима Из ратних дана и Из солунских борби)</i>	259
Соња Р. Шљивић, <i>Енклава у интермедиијалном простору</i>	279
Ивана М. Раловић, <i>У замкама традиције и полијике: Слика жене у филмовима (2014–2024) који темајизују Косово и Мејохију</i>	293
Габриела Агнес Наги, <i>Дом у райу – јерсејективна дејеша</i>	307

CONTENT

FOREWORD	9–19

LANGUAGE

Jelena M. Vojinović Kostić, <i>Language and national identity through the prism of the Serbian language in Kosovo and Metohija</i>	23
Jovana S. Jovanović, Dragana I. Radovanović, <i>Ritual food through ethnology-dialectical records from Middle Ibar - ethno linguistic review -</i>	31

LITERATURE

Dragana R. Rajović, <i>We and others in the speech about the light to Knez Lazar by Patriarch Danilo III Banjski</i>	49
Milena M. Ivanović, <i>The motive of collectiveness in the epic song the Emperor Lazar and the Empress Milica</i>	57
Ana K. Milovanović, <i>The moral vertical of the Kosovo Covenant in dramatizations of Serbian folk songs of the Kosovo Cycle</i>	69
Boris D. Bulatović, <i>Kosovo Myth as Serbian 'ally' or 'opponent': Alexander Greenawalt's ideological projections in his reception of the Obilić's character and Serbian oral epic poetry</i>	83
Jasmina M. Ahmetagić, <i>The criminal is (always) another: Pakrac by Vladan Matijević</i>	97
Tiodor R. Rosić, <i>Ethical demystification of false brotherhood</i>	111
Sena M. Mihalović Milošević, <i>Discourse of history in the works of Grigorije Božović and Danilo Nikolić</i>	121

Ana M. Mumović, <i>Serbian and Albanian projection and image of history (comparative analysis of the stories of Radomir Stojanović and Adil Oluri)</i>	137
Jelena Z. Milić, <i>Love, The friends and The other by Slobodan Selenić</i> ...	153
Uroš Z. Đurković, <i>Literature between politics and self-sufficiency: the case of the novel White rope for Philippe Deprez</i>	167
Suzana R. Bunčić, <i>Kosovo in Rajko Petrov Nogo's poetry</i>	177
Mirjana M. Bečejski, <i>The cycle "Cognitions" from the collection of poems The Temple of Silence by Marija Jeftimijević Mihailović</i>	193
Ana R. Stišović Milovanović, <i>Imagological elements in the travelogue of Hugues Pouqueville from Kosovo and Metohija</i>	205
Jovana B. Suvajdžić, Zorana Z. Čupić, <i>Kosovo and Metohija in Dušan Kostić's travelogues: Analysis of themes and motives, linguistic-stylistic and imagological analysis</i>	215
Magda G. Milikić, <i>To leave behind a trace: A Palimpsest of Milisav Savić's travelogue prose</i>	243
Luna M. Gradišćak, <i>From "You" to "Me" (Ivo Ćipiko and analysis of Serbian national identity in works From the war days and From the Thessaloniki struggles)</i>	259
Sonja R. Šljivić, <i>An Enclave in the intermedial space</i>	279
Ivana M. Ralović, <i>In the traps of tradition and politics: the image of women in films (2014–2024) addressing Kosovo and Metohija</i>	293
Gabriella Agnes Nagy, <i>A home at war – a child's perspective</i>	307

Maġa Г. МИЛИКИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ОСТАВИТИ ТРАГ: ПАЛИМПСЕСТ ПУТОПИСНЕ ПРОЗЕ МИЛИСАВА САВИЋА**

Ајсѝпракѝ: Однос фикције и стварности заузима значајно место у стваралаштву савременог књижевника Милисава Савића. Та тема је у претходном периоду добила неке нове облике. У претходне две деценије Савић је, наиме, објавио више путописних књига у чијем је средишту српско средњовековно наслеђе. Резултати таквог пишевог интересовања чине интермедјална дела наглашене документарности: *Рашка, у долини српских краљева* (2004), *Долина српских краљева* (2014), *Ејска Србија* (2017) и *Terra Rascia* (2022), као и књига приређених старих путописа *Сѝуденица и ибарска долина* (2019). Велика пажња у овим књигама посвећена је манастирима и црквама, као и косовској легенди/миту као окосници националног и културног идентитета. У раду се овај у основи метафикционални опус тумачи кроз призму постмодерног поступка – палимпсеста.¹

Кључне речи: Милисав Савић (1945), *Рашка, у долини српских краљева*, *Долина српских краљева*, *Ејска Србија*, *Terra Rascia*, *Сѝуденица и ибарска долина*, путопис.

САВИЋЕВА ДОКУМЕНТАРНО-ФИКЦИОНАЛНА ПУТОПИСНА ПРОЗА: ПОЕТИКА ПАЛИМПСЕСТА

Опаши браду трипут појасом и у јарузи ужежи пећ да нам узвариш вина
Јер пред нама је раздрумље и као црног голуба писмоношу
Још само шуме држе ову ноћ. Под шешир стави пчела рој и зрно мака
Под језиком посади. Храмови с очима неће видети

* Истраживач-сарадник, ORCID 0000-0002-5571-0937, magdamilic95@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

1 Рад је настао на основу излагања „Хетеротопија као основа путописних књига Милисава Савића“. Истраживање је, међутим, показало да је Фукоов појам, наизглед врло подстицајан, за проучавање савремене ауторске прозе – вишеструко недостатан. Пошто се увидело да нуди симплификовано виђење простора, у раду се појам не примењује. За темељну критику хетеротопије види: Салдања 2008.

Куд ће нас однети златни магарци и рожљиви коњи ко јелени.
 Када ти срце изрига слатку реч: *Пишице милују вијајти се сврх воде*
 Све ће стазе отећи и натраг нам се више неће вратити. Но ти
 Обеси минђушу слушања са драгим каменом сардијем и сплети бич од косе.

(Милорад Павић, „Летећи храм“, *Палимјесетии*)

У периоду од 2004. до 2022. Милисав Савић је објавио више документарно-фикционалних, путописних књига у чијем је средишту српско средњовековно наслеђе. Прва таква књига је *Рашка, у долини српских краљева* (2004), за коју је Савић написао текст, а фотографије и ликовну опрему урадио Милојко Милићевић. Књига о Рашки била је повод за наредне Савићеве књиге истог опуса: *Долину српских краљева* (2014), *Ејску Србију* (2017), књигу *Terra Rascia* (2022), као и за књигу приређених старих путописа *Сјугеница и ибарска долина* (2019). Ова документарно-фикционална, интермедијална дела могу се посматрати као специфична целина у Савићевом стваралаштву, мада она на различите начине комуницирају са другим његовим делима, између осталог тематизовањем односа путовања и приче. Главну повезницу путописних и осталих Савићевих књига чини пак средишња тема његовог стварања, која га прати од репортажа објављених у *Сјугенију* – однос између књижевности и стварности (Стишовић Миловановић 2018: 9).

У тексту „Путопис – условљеност жанра“ Слободанка Пековић пише да је путопис књижевно-научна врста у којој се „не могу издвојити јасне црте одређеног жанра у чистом облику“ (Пековић 2001: 13). Пратећи овај жанр у српској књижевности од Д. Обрадовића до међуратног путописа (са којим путопис европских књижевности достиже врхунац; Гвозден 2011: 6), ауторка истиче да је путопис нарочито хибридан жанр и да је као такав репрезентативан облик модерне књижевности (Пековић 2001: 26). Размишљајући о дисперзивности путописа, Владимир Гвозден подсећа на његову архетипску основу:

Путописањем могу да владају завођење, задовољство, разноврсност, уопштавање, географски описи, описи обичаја, пустоловни дух, налози моћи, естетски судови, научни идеали везани за идеју прозирности и приказивости света... Да ли постоји морфологија тог бескраја? Поједини аутори, надахнути Фрајевом *Анајомијом кријишке*, сматрају да је, кад се узму у обзир различити облици испољавања онога што препознајемо као путопис, могуће установити интертекстове чији темељни приповедни модуси не морају бити истог реда, али који деле исти архетип путовања, или исти тип сусрета, као врсту трагања (Гвозден 2011: 18).

Имамо ли у виду иманентну жанровску хибридноћ путописа, као и то да се Савић још деведесетих година определио за мултижанровску прозу (Стишовић Миловановић 2017: 130), не чуди што су његова путописна

дела жанровски поливалентна. У њиховој основи је несумњиво путопис, мада имају и антипутописну димензију – Савић најчешће говори о свом завичају, о местима која је, како и истиче, пуно пута посетио. Тиме се потврђује да је путопис пре свега повод за преиспитивање себе и сопствене позиције у свету (Пековић 2001: 12). Основу књига *Рашка, у долини српских краљева*, *Долина српских краљева*, *Ејска Србија* и *Terra Rascia* представља средњовековни путопис, који потиче од византијског жанра проскинитарiona, водича за ходочаснике који иду у Свету земљу (в. Трифуновић 1974: 275–279). Савићева дела баштине такве, старе књижевне облике, и сежу до српског модернистичког, по много чему ерудитног путописа – потврђујући своју постмодерну основу. Књиге *Рашка, у долини српских краљева* и *Долина српских краљева* су двојезичне, *Ејска Србија* има и верзију на енглеском језику. Тако је један од циљева ових књига да читаоцима других поднебаља приближе српско културно-историјско наслеђе. У њима су фрагменти (причâ) српске историје дати на динамичан, литерарно уверљив и непретенциозан начин.

Када се чита овај корпус, намеће се, међутим, питање: зашто Савић пише све ове књиге? Зашто након *Рашке, у долини српских краљева* пише сличну *Долину српских краљева*, а онда и *Ејску Србију*, која је, више или мање, варијација на претходне књиге, што се може рећи и за књигу *Terra Rascia*, па и књигу приређених старих путописа? Свако наредно дело овог корпуса је, вуковски речено, „опет то, мало друкчије“. Многи манастири који се посећују у првој књизи биће посећени и у наредним књигама, а са њима и део приче, на овај или онај начин, поновљен.

Понављање, варирање тема и мотива и (ауто)цитирање су заправо суштина овог путописног опуса, у коме се све време прожимају есејистички и наративни дискурс. Савић овим делима исписује палимпсест, тако да свака књига свој пуни смисао и значење добија у дијалогу и укрштају са другим делима његовог путописног опуса. Такав поступак утемељен је у постмодерном схватању књижевног стварања, док и многи жанрови уткани у ове књиге почивају на „естетици истоветности“. Погледајмо шта се на једном месту каже за палимпсест. Путописно *ја Долине српских краљева* најпре посећује Жичу:

Тако Жича, као већина старих манастира, носи трагове готово свих векова, од настанка па све до данас. Жича коју гледамо данас је Жича Саве Немањића, али и Жича краља Милутина, Жича пећких патријарха, али и владике Николаја Велимировића. Она је, у ствари, својеврсни палимпсест (Савић 2014: 17).

Слично многим другим здањима која путописац посећује, а која су разарана и обнављана, Жича је „палимпсест“ и носи „трагове готово свих векова“. Речи о историји и уметности задужбине Стефана Првовенчаног уједно су и имплицитан аутопоетички исказ. И Савићеве путописне књиге

су својерстан палимпсест, који открива импресивну архитектонику овог опуса. Палимпсест који граде чине пре свега остали Савићеви путописи, док у њима одјекују практично сва дела овог аутора: *Бујарска барака* (1969), *Младићи из Рашке* (1977), *Ујак наше вароши* (1977), *Ђуј коминијској војводе* (1990), *Хлеб и ситрах* (1991), *Ожиљци џишине* (1997), *Фуснојиа* (1995), *30 џлус 18* (2005), *Rimski dnevnik, џриче и један роман* (2008), *Љубавна џисма и грује лекције* (2012), *Мали џлосар креаџивној џисања* (2015), *La sans Pareille* (2015), *Докџора Валенијина Трубара и сестџре му Симонетџе џовесџ чудноватџих доџађаја у Србији* (2018), *Пејео, џена, шайаџи* (2020), научне студије *Усџаничка џроза* (1985), *Сеђање и раџи* (2009) итд.

Путописни опус Милисава Савиђа заснива се дакле на цитатности. Она се остварује на више нивоа и укључује све типове цитата који се могу нађи у књижевном тексту: интерлитерарни, аутоцитат, метацитат, интермедијални и изванестетски цитат (Ораџи Толиђ 1990: 22; уп. Стишовиђ Миловановиђ 2018: 26). Савићево путописно ткађе пружа нити ка другим ауторовим фикционалним и нефикционалним текстовима, ка делима народне књижевности, ка грчкој митологији, Библији, путописним изворима, другим белетристичким делима, текстовима из историје уметности, ка документима попут оснивачких повеља, летописа, али и ка фрескосликарству, фотографијама, акварелима, на моменте филму и новокомпонованој музици. Идуђи од *Рашке, у долини срџских краљева* ка књизи *Terra Rascia*, цитатност је све присутнија и згуснутија. У књизи приређених старих путописа, уз текстове путописа стоје још само приређивачке белешке. Удружене са текстовима путописа, и оне творе дијалог са другим Савићевим путописима и осталим делима овог аутора, учествујуђи у конструкцији сложеног односа фикције и стварности. Амерички књижевник и теоретичар Џон Барт одавно је обзнанио да од „књижевности исцрпљености“ тема, мотива и форми модернизма, у постмодерни наступа „књижевност обнављања“ – књижевне традиције. То потврђује и Савићев путописни опус:

Ако оставим по страни славну чињеницу да роман почиње с *Дон Кихотом*, превазилажењем својих сопствених граница у аутопародији, и да се он често преобрађа у тај жанр како би поново добио свежину, одмах бих одлучно желео да изјавим да се слажем са Борхесом; књижевност никада неђе доживети исцрпљеност, веђ због тога што је особен литерарни текст неисцрпљив – пошто је његов значај у размени мишљења са читаоцем кроз време, простор и језик (Барт 1983: 166).

У складу са постмодерним схватањем стварања, као и тезом о „смрти аутора“ Р. Барта која га најављује, Савиђ у *Фуснојии* пише да је књижевно дело „пре свега, плод књижевне традиције“, те да је ауторство „summa summagum свих мртвих и живих писаца“ (Савиђ 1995: 9). Слично томе, пишуђи о односу између живота и литературе у есеју о *Лирици Пџаке и коменџарима*, у *Фуснојии* истиче и следеће:

У ствари, Црњански два пута испишује свој живот: први пут у песмама, у најсавршенијој књижевној форми; други пут у коментарима већ написаног, приближавајући се тако постмодернистима који ће свој књижевни практикум свести на палимпсест, фусноту, варијанту и реинтерпретацију. Није ли онда сва проза – ма колико то питање звучало бласфемично – настала као коментар поезије (Савић 1995: 85).

Савић помиње палимпсест, као метафору постмодерног књижевног поступка. Тај аутопоетички исказ основни је „кључ“ за тумачење његовог путописног опуса, у коме је поступак палимпсеста и реинтерпретације прилично доследно спроведен.

ПРИЧА И ТРАГ У САВИЋЕВОЈ ПУТОПИСНОЈ ПРОЗИ

У хлебу понеси нож: биће нам небо птично и воде рибне
Преостале ћемо песме рећи шкољкама и сложити мозаик у песку,
Јер погледај, сенке и хладови напуштају умрла стабла и лете

На глумишту лицепотходници-звездари, чаројице и свиралници
Излазе из времена свога живота без сете. Тамо ћемо и ми
Где гробља у гробљима не леже у исто јутрење лећи

Под плочу летеће цркве, спутивши један другом по голуба под главу.
(Милорад Павић, „Летећи храм“, *Палимпсестии*)

Окосницу поетике постмодерних дела, било да је у питању видео, плес, књижевност, сликарство, музика, архитектура или неки други облик, чини парадоксална обележеност, с једне стране, историјом, и с друге, унутрашњим, саморефлексивним испитивањем природе, граница и могућности дискурса уметности (Хачион 1996: 48). Као што се често истиче – у уметности постмодерне доминира онтолошка, наспрам епистемолошке доминанте модернизма:

То значи, постмодернистичка проза развија стратегије које се сучељавају са питањима (стављајући их у први план) попут оних које Дик Хигинс назива „посткогнитивним“: „Који је ово свет? Шта да се чини у њему? Која од мојих личности то треба да чини?“ Друга типична постмодернистичка питања тичу се било онтологије самог књижевног текста или онтологије света који пројектује, на пример: Шта је један свет? Каквих врста светова има, како су саграђени, и по чему се разликују? Шта се догађа када се супротставе различити светови, или када се наруше границе између светова? Који је вид постојања једног текста, и који је вид постојања света (или светова) које пројектује? Како је структурисан пројектовани свет? (Мекхејл 1989: 286)

Од краја осамдесетих година Савић своју поетику гради у оквирима постмодерне, о чему сведоче дела *Туй комийскої војводе*, *Хлеб и страх*, *Ожиљци йишине*, *Rimski dnevnik...*, *La sans Pareille*, *Доктора Валентина Трубара...*, *Пейео, йена, шайайй*, жанровски хибридне књиге *Фуснойа*, *Љубавна йисма и грује лекције*, *Мали йосар креативной йисања* итд. Постмодерно испитивање природе и границе фикције и са њим повезана урођеност у књижевну традицију основа су Савићевих постмодерних дела, у која спада и његов путописни опус. Прва књига тог опуса, *Рашка, у долини српских краљева*, углавном је конвенционално написана, мада њен завршетак, то повлашћено место дела, доноси постмодерно онтолошко прекорачење:

Али моје путовање по рашком крају завршава се повратком родној кући. У Поточарима, засеку Власова, у удолини испод Великог Власа. Та моја родна кућа постоји само још у причи. У тој причи постоји још и моја мајка. Она добро зна да се ја враћам (можда чак и камионом за превоз трупаца). Дочекује ме убрусом и лончетом воде. Док се умивам, она ми загледа и опипава кожу на прсима, раменима, врату. Опипава и тражи ожиљке. А онда ме води до стола од грубо тесаних дасака, на коме се, поред замагљеног бокала изворске воде, пуши тек испечена погача (Савић, Милићевић 2004: 54).

Релативизовање односа стварности и фикције најављује се и на почетку *Долине српских краљева*:

Долину Ибра и Рашке, иначе, зову долином српских краљева и архиепископа. С правом! Ту се, у срцу старе српске државе, налазе најзначајније задужбине српских краљева и на десетине мањих манастира и цркава, саграђених у исто време или нешто касније, по доласку Турака на ове просторе. У најзначајнијим задужбинама српски краљеви су крунисани а архиепископи устоличавани, многи су у њима и сахрањени, иако се већини не зна траг од костију.

Али долина Ибра и Рашке, са бројним притокама, представља и митску земљу. Сва позната места у њој су на неки начин епска, а то значи места из песме и приче. Многа и постоје само у причи, у стварности тешко их је наћи, а и кад се нађу – то су само рушевине, остаци, фрагменти од оног што су давно представљали. И да човек не пожели да види те мрвице од бившег, јер кваре лепу, митску причу (Савић 2014: 6).

С почетка *Ожиљака йишине* самосвесни приповедач уводи читаоца у причу и наглашава „да је све оно што следи на овим страницама потпуно фингирано“ (Савић 1997: 7). Даје се дакле сигнал читаоцу да ће пратити „књижевну причу, причу која има сопствене законитости и логику и,

следећи те законитости и ту логику, прича ће, нужно, излазити из оквира онога што је стварност, историја, чињенице у дословном смислу речи“ (Микић 1997: 123). Сличну наративну стратегију, уз нешто пригушеније спајање различитих онтолошких равни, затичемо и у *Долини српских краљева, Ејској Србији* и књизи *Terra Rascia. У Ејској Србији* се иде трагом јунака и топонима из епске поезије, а путовање и прича крећу од митолошких песама: „Причу ћемо почети најстаријим, митолошким песмама. Онако како је почео и Вук“ (Савић 2017: 8). Већ у „Уводу“, који антиципира и фингирање научног стила, кокетира се идејом да су фикција и стварност једно исто:

[...] Многим местима нисам могао да уђем у траг. А ако бих и ушао, налазио сам само мрвице од њихове некадашње величине и лепоте. Поезија и стварност су се углавном мимоилазили.

Већина српских владара из народне песме осликана је у својим или туђим задужбинама. Многе задужбине, градови и крајеви данас се налазе у другим државама. Тудио сам се да и до њих стигнем, али нисам успео до свих. Најтеже ми је, ипак, било да дођем до места и крајева на Косову. Иако ми је то митско поље било пред носем. А све наше песме, како је речено, певају о Косову, директно или индиректно.

Ходао сам трагом песама из Вукових збирки, али и оних насталих раније.

Нисам зажалио што сам се, под старе дане, латио овог ходочашћа. Србија, песничка, већа је од било које Србије у историји. И у много чему је – природно – лепша од оне стварне. Песничка Србија се не мења, као таква остаће заувек, ова друга само малчице личи на прву. Али и она је лепа! Поготово у комбинацији с оном песничком, која је у мом случају неодојива (Савић 2017: 6).

Ејска Србија апострофира и трагање из романа *Ћуј коминској војводе*: „У потрази за семеном из којег сам отрове посисао, ушао сам у траг тајни што ју је славни српски комита, звани Војвода, однео у гроб“ (Савић 1990: 5). Слично томе, путописно *ја Ејске Србије* трага за црквом Јањом из песме „Зидање Раванице“ и закључује се да је Старац Рашко тајну о цркви Јањи „однео у гроб“. „Једино је он знао где се налази. Уколико је није измислио“ (Савић 2017: 44). И протагониста Савићевог романа најдужег наслова иде кроз епску Србију: „Овде, у чамцу засипаном белим и љубичастим латицама, које ветар развејава с друге стране обале, као добродошлицу, почиње прича о путовању доктора Валентина Трубара у епску Србију“ (Савић 2018: 11). Наведени и многи други облици аутоцитирања сугеришу да Савић исписује ону једну, борхесовску књигу. Не помиње се случајно, приликом описа Студенице у *Долини...*, и аргентински писац, а на другим местима и његови следбеници у српској књижевности М. Павић и Г. Петровић:

Фризиви на порталима и прозорима откривају пажљивом погледу на десетине митских животиња и биљака (мора да се ту налази и чудесна трава расковник!), на којима би позавидео и један Борхес. Није ни чудо да је у Студеници настала књига *Физиолої*, нека врста српског речника митских животиња (Савић 2014: 55).

Путописац *Ејске Србије* иде од топонима до топонима и парафразира дела народне књижевности, творићи од њих нову, свежу причу и засебну наративну и онтолошку раван књиге. Дела народне књижевности се цитирају, наводе се њихови сегменти, коментаришу се појединачне варијанте. У фолклорном свету *Ејске Србије* заступљене су епске, митолошке песме, баладе, легенде, предања. Кроз Савићеву путописну прозу неретко се по-маља и бајка. Њоме се читав завичај, у дијалогу са одредницом „завичај“ у *Малом ѝлосару...* (в. Савић 2015: 27), виде као простор мира и благостања, који обећава крај бајке. За тумачење бајке у Савићевим путописима још је знаковитији сегмент његове књижевноисторијске студије о устаничкој прози који акцентује заједничку архетипску основу бајке и путописа:

Сваки путопис у основи вуче корене из бајке: царев син који је закорачио иза „девет брда и гора“ обично среће и животиње и биљке, а и разна друга бића, којих у његовом крају нема и с којима се, уколико га нападне, мање-више срећно носи. У основи бајке је чуђење главног јунака пред измишљеним и невиђеним световима – у основи путописа је чуђење путника пред новим и непознатим крајевима. Многе неприлике чекају царевог сина док не дође до лековите воде, сакривеног блага, чаробног предмета; многе невоље прате путника док не стигне до свог циља, односно док се не врати на место одакле је и пошао (Савић 1985: 114–115).

У критици се често истиче да, упркос бројним поетичким променама, као константа Савићевог писања остају стварност и „бука и бес“ историје. То потврђује и његова путописна проза. Иако релативизују однос фактицитета и фикције, а у складу са путописом као књижевно-научном врстом, Савићева дела располажу бројним чињеницама. Ненаметљив говор чињеница о локалитетима у овим путописима је израз настојања да се из садашњег тренутка ишчитају сва претходна времена (Микић 2016: 144). Тако нас путописно *ја Ејске Србије*, примерице, извештава: „У Призрену живи десетак Срба. Уколико се не рачуна тридесетак ученика новообновљене Богословије“ (Савић 2017: 35). Траг је једна од основних тема ових књига, што видимо и у путопишчевом запажању о црквицама на Косову: „На Косову је највише црквица, односно остатака цркава. Овде се рушило више него на другим местима – све из циља да се другима избрише сваки траг. Има и неких врло свежих црквица, од пре десетак година“ (Савић 2014: 258). Наклоњеност путописца чињеничним

појединошћима, као што су имена анонимних појединаца које среће, наглашава се и имплицитним аутопоетичким пасажом у књизи *Terra Rascia*, када се говори о Катарину Зену:

Нико му није могао пребацити да је занемаривао мале, незнатне добротинитеље. Да ли ће ова имена нешто значити Зеноовим читаоцима, и првим и потоњима, који вероватно никад неће проћи кроз село Остраће? Онима наклоњеним историји и документарној прози свако име, и људи и места, и сваки датум много значи. Онима који у путописима виде лепу литературу можда ће фактографски подаци засметати, а можда и не: зависно од тога да ли сматрају да литература живи од опшћих или конкретних места. Мени ови подаци не сметају (Савић 2022: 35).

У Савићевим постмодерним романима „однос према актуелној стварности и њеним садржајима од циља приказивања постао [је] једно важно књижевно средство, средство којим се испитује моћ књижевности да буде социјално и историјско огледало“ (Микић 1997: 124). То важи и за Савићеве путописе, особито за *Долину српских краљева*, *Ејску Србију* и књигу *Terra Rascia*. У њима су осврти на актуелно стање на Косову и Метохији наставак истог слоја *Rimskog dnevnika...* и романа *La sans Pareille*, а преко косовског мита/легенде размишља се и о чину стварања: „Лепота Вуковог Косовског циклуса јесте управо у томе што је остао недовршен. Што је пун празнина. Што је душу дао за читавање“ (Савић 2017: 181)².

Неповољне околности на Косову и Метохији повод су за промишљање друштвеног статуса књижевности и писане речи, као и судбине писаца, што Савић неретко тематизује у својим делима. Као и у неким другим његовим делима, и овде се писци појављују као јунаци. Тако ће у *Ејској Србији* водич кроз Косово и Метохију бити Живојин Ракочевић. Путописац истиче да је 1985. обишао српска насеља на Косову, када су Албанци једног Србина брутално мучили на начин који је симболичан наставак набијања на колац. О томе је, вели, објавио текст у *Књижевним новинама*: „Тај мој текст, помало наиван и патетичан у вапајима да се нешто уради, није спречио, као и стотине текстова других аутора, трагедију која ће убрзо, за десетак година, снаћи Косово“ (Савић 2017: 175). У Савићевим путописима се на принципу асоцијативности помиње велики број личности, углавном из књижевне сфере. Говорећи о Дечанима, путописно *ја* се дотиче трагичне судбине песникиње Даринке Јеврић:

2 Уп. са сегментом *Долине српских краљева* о фрескосликарству Градца: „Привлачио је некад Градац и сликарством, монументалним и раскошним као сопоћанско. На жалост, мало је од њега остало. И оно што је остало, у фрагментима је. Бледих, испраних боја. За ово сликарство потребно је гледаочево догледавање, односно дочитавање. Потребна је машта реконструкције“ (Савић 2014: 122). Као и претходни навод, и овај представља имплицитан аутопоетички исказ какав је изречен и у другим Савићевим делима.

Кад год сам долазио у манастир, сетио сам се песникиње Даринке Јеврић и њене песме „Дечанска звона“. Од лелека звона, песникиња занеми и ослепи, те сваког пролећа и процвета и обрени се.

После уласка НАТО трупа на Косово, Даринка је остала у Приштини. Неки Албанац је из њеног стана избацио на улицу. Неку годину касније Даринка је умрла као подстанар (Савић 2017: 31–32).

Повлашћени статус међу личностима које се помињу има Свети Сава, са свим оним значењем које има у српској култури. Са фигуром Светог Саве у Савићевим путописима повезан је још један Растко, који је писао о свом славном претку. Наиме, један од путопишчевих замишљених сапутника је и Растко Петровић, аутор који је након Великог рата посетио манастире Старе Србије, који је такође своје доживљаје с путовања употпуњавао другим медијима (цртежом, фотографијом, видео-записом), али и аутор који се, као и Савићево путописно *ја*, посебно интересовао за мештане и „обичне“ људе. Радивоје Микић с правом примећује да се Савић сврстава у ону групу српских путописаца које најављују Растко Петровић и Милош Црњански, путописци „који више не желе да читаоца упознају са једним простором већ желе да се усредсреде на културно-историјску и антрополошку тематику“ (Микић 2016: 144). Са помињањем Растка Петровића у Савићевим путописима одјекује и његов приређивачки рад. У оквиру „Просвете“ приредио је *Најлепше ѝријовешке Расџка Пеџровића*, истакавши да је Растко Петровић синоним за путника у српској књижевности (в. Савић 2002). О Растку Петровићу и многим другим класицима које помиње у путописима писао је и у последњој, есејистичкој књизи, *Волеџи класике*, која на бројне начине реферише на његов путописни опус (в. Савић 2024).

Савићево путописно *ја* местима приступа попут археолога. Велику пажњу посвећује гробовима, крајпуташима, споменицима, надгробним плочама итд. Наглашава да су неки манастири и цркве гробног карактера (Студеница, Бањска, Дечани; Савић 2014: 50) и да се многе цркве које обилази налазе на гробљу (Савић 2014: 80). Интересовање путописца за „траг од костију“ објашњава се у књизи *Terra Rascia*: „Иза кратког и почесто кукавног човечјег живота мало што остаје: задужбина, породица, надгробни обелиск. И понека реч. Можда најнетрошнија и најнепропаљивија од свега“ (Савић 2022: 129). Обавештено путописно *ја* подсећа да је гроб јунака култно место у епици (Савић 2017: 263), као и да је у гробљима затомљена незванична, можда и једина права историја: „А ту нам је, у гробљима, наша историја. Неистражена, на жалост“ (Савић 2017: 265). Док осматра Љубостињу, путописац размишља: „Иза манастира, према шумарку, из траве извиривале су огромне камене плоче. Највероватније су ту сахрањене кости косовских јунака из овог краја“ (Савић 2017: 171). Да су Савићеви путописи патриотски у најбољем смислу речи и да не прелазе у национализам, показује и то што се у посети Вучитрну даје осврт и на споменик шиптарском побуњенику Адему Јашарију (в. Савић 2017: 149). Наратив о гробљу у овим путописима

призива исти мотив из Савићевог *Ђуџа комиџинској војводе*. Аустријанац Херберт Ленц, лекар и глумац, у смутна ратна времена затиче се у Србији, о којој између осталог запажа:

Ову би земљу требало звати – уколико то путописци пре њега нису предложили – мајком врана. Или земљом гробаља. Села ретка, али зато на сваком брегу, иза сваке окуке, шћућурило се гробље. Мало, збијено, накривљених и трошних крстача, зарасло у травуљину и трње (Савић 1990: 87; уп. Стишовић Миловановић 2018: 23).

Интересом за споменике и гробове Савићев приповедач води дијалог и са Милошем С. Милојевићем, једним од путописаца који се помињу. Њега је, читамо у *Rimskom dnevniku...*, „Српска краљевска академија уметности послала 1863. (уколико се тачно сећам године) да опише српске споменике на Косову и забележи народне песме“ (Савић 2008: 45). У тој години Краљевска академија није постојала, формирана је 1886. године. По налогу Српског ученог друштва, Милојевић је путовао 1870. године, наводи Савић у студији *Сећање и рај* (Савић 2009: 155), као и у приређивачкој белешци у *Синденици и ибарској долини* (Савић 2019: 109)³. Тиме се сугерише да Савић, слично Милошу С. Милојевићу, а у духу постмодерне, проблематизује природу историјског знања, тако што фалсификује и мистификује изворе. Због „лежерног“ односа према историјској истини, Милојевића су зачетници критичке историографије критиковали, док у Савићевој прози овај аутор добија нарочите симпатије. О томе читамо у књизи *Terra Rascia*:

Он је – без обзира на све ризике – разоткрио да се књижевност мање-више заснива на фалсификатима и мистификацији. У његовом случају, првенствено на томе. Право ће му неће дати само будућност, већ и прошлост. Па нису ли највећа дела светске књижевности, од Хомера до Шекспира, добрим делом заснована на мистификацији и мешању фикције и факције? Није ли Милован Видаковић бркао, свесно, географске и историјске чињенице? И зашто он не би на Косову видео и оног чега нема, јер Косово је већ било митско и нестварно? Косово је било земља невероватних прича, готово оних из *Хиљагу и јегне ноћи*. Милојевић је српски Евлија Челебија, за кога он није знао. И он је, као Челебија, писао о крајевима у којима никад није био, а као да је био (Савић 2022: 193–194).

У књизи *Terra Rascia* кроз рашки крај се путује трагом старих путописаца – дипломата, авантуриста, писаца-слугу итд. Однос палимпсеста према претходним Савићевим путописима открива већ наслов књиге.⁴

³ То потврђују и историографски извори (в. Антић 2019: 30).

⁴ Етимологија речи *џерџијорџија* повезана је са латинским речима *terra*, са значењем *земља*, *земљиште*, и *territorium*, са значењем обрадивог, пољопривредног земљишта које

Ефекат палимпсеста остварује се и тиме што путописци о којима је реч као изворе често користе путописе својих претходника. То је један од начина на који се Савић и у овом опусу служи вишеструко посредованом причом, типичним „маневром“ постмодерне још од њених претеча у *Дон Кихоту*. Путовање кроз Рашку и околину отпочиње познатим путописом из XVI века: „Причу о путовању кроз *Terru Rasciu* почећемо *Пућојисом* кроз *Босну, Србију, Бујарску и Румелију* Бенедикта Курипеша (1490–1531)“ (Савић 2022: 7). Путописцу не треба дуго да увиди нелогичности Курипешаовог текста – да се са голијског врха могу видети Смедерево, Дубровник, чак и Цариград:

Са тог врха, у чијем подножју су се ту и тамо видела слабо насељена хришћанска села, са сељацима изложеним непрестаним турским зулумима, пружао се поглед који је откривао да постоје нека лепша и боља места за живљење. Бар ја тако тумачим Курипешаову измишљотину. Свако истинско приповедање лети на крилима маште. Па и путописно. Јер путовање није ништа друго него покушај да се реализују снови (Савић 2022: 8).

Наратив о путовањима, причи и остављању трага у Савићевим путописима допуњују и фотографије. Поновним фотографисањем истих локалитета из књиге у књигу такође се твори ефекат палимпсеста. На фотографијама су манастири, цркве, фреске, скупторски детаљи. Путописац нарочиту пажњу посвећује фрескама, око којих плете причу, настојећи да их протумачи (уп. Микић 2016: 146–147). У роману *La sans Pareille* на сличан начин се описују италијанске фреске – као спој мита, књижевности, историје и свакодневице (Стишовић Миловановић 2018: 173–174). Пажљиво посматрајући сопоћанске фреске, путописац у *Долини српских краљева* закључује: „Тако су се у Сопоћанима на најбољи могући начин спојили антика и хришћанство, сензуалност и спиритуалност, документарно и митско, реално и измаштано“ (Савић 2014: 320).⁵

Савић фотографише и гробове, споменике, чесме (као специфичну врсту задужбине), остатке средњовековних тврђава, кула, пејзаже итд. На понекој фотографији је и сам писац (на једној је у одразу), чиме се такође релативизује однос стварности и фикције. На фотографијама су и фреске косовских јунака, споменици косовским јунацима, преко којих косовски мит/легенда у Савићевим путописима добија и интермедијални облик. На фотографији Старе Павлице у књизи *Terra Rascia* пажљиви фотограф успева да забележи тренутак када испод манастира – пролази воз

је окруживало и било додатак неком месту, најчешће граду или црквеном/манастирском комплексу (према: Стојановић 2022: 63).

5 Савићеве путописне књиге објављене су у оквиру његове издавачке куће, „Рашка школа“. И назив издавачке куће, по архитектонском стилу с краја XII и из XIII века, кореспондира са садржајем путописа.

(Савић 2022: 122). Ова фотографија остварује дијалог са причом с краја *Бујарске бараче*, „Пролазе ли возови Ибарском долином“ (Савић 1969). Исто питање је постављено и у *Долини српских краљева*: „Пролазе ли возови Ибарском долином? упитао сам се пре педесетак година. Како је то питање лепо звучало! Јер се одговор знао: нису пролазили већ тутњали!“ (Савић 2014: 32). На насловној страни романа *Доктора Валентијина Трубарца...* је фреска „Племкиња“ из манастира Рамаћа (в. Савић 2018), која је појављује и у *Ејској Србији* (Савић 2017: 172). То је још један пример интермедијалног аутоцитата код Савића.

Путописне књиге Милисава Савића *Рашка, у долини српских краљева, Долина српских краљева, Ејска Србија, Terra Rascia и Сјугеница и ибарска долина* израз су пишевог поверења у Шехерезадине магије. И када се појединачно читају, оне не губе много од вредности целине корпуса, док посвећеном читаоцу нуде много више од приче о минулим временима. Савићеви путописи изразито „традиционалан“ садржај, попут манастира, црква и епископских песама, преобраћају савременим схватањем историје и фикције. Оне оспоравају метафизички карактер историје, у духу Деридиног схватања „монументалне, раслојене, противречне“ историје која „имплицира и једну нову логику *јонављања* и *ираја*“ (Дерида 2016: 72).

А како време буде пролазило и брисало трагове, Савићеви путописи само ће добијати на вредности.

ИЗВОРИ

- Савић 2014: Милисав Савић. *Долина српских краљева / The Valley of Serbian Kings, љролећно љушовање 2013 / A Spring Journey 2013*, превод на енглески Тимоти Џон Бајфорд. Београд: Рашка школа.
- Савић 2017: Милисав Савић. *Ејска Србија*. Београд: Рашка школа.
- Савић 2019: Милисав Савић (прир.). *Сјугеница и ибарска долина: сјаири љушојиси*. Београд: Рашка школа.
- Савић 2022: Милисав Савић. *Terra Rascia*. Београд: Рашка школа.
- Савић, Милићевић 2004: Милисав Савић, Милојко Милићевић. *Рашка, у долини српских краљева / Rashka, in the Valley of the Serbian Kings*. Београд–Рашка.

ЛИТЕРАТУРА

- Антић 2019: Драгољуб Антић Т. „Бљесак муње Милоша С. Милојевића у тами српске историје“, предговор у: Милош С. Милојевић, *Пушојис дела Праве (Сјаири Србије)*, I–III. Београд: Ганеша клуб, 5–34.
- Барт 1983: Džon Bart. „Književnost obnavljanja: postmodernističko stvaralaštvo“, prevod s francuskog Zlatko Melvinger, *Polja: Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, god. XXIX, br. 290, april 1983, 163–166.
- Гвозден 2011: Владимир Гвозден. *Српска љушојисна култура 1914–1940: Сјугуја о хронојојичности сусреја*. Београд: Службени гласник.

- Дерида 2016: Žak Derida. *Pozicije: Razgovori s Anrijem Ransom, Julijom Kristevom, Žan-Lujem Udbinom i Gijem Skarpetom*, prevod s francuskog Goran Bojović. Loznica: Karpas.
- Мекхејл 1989: Brian McHale. „Postmodernistička proza (I)“, prevod s engleskog Zoran Petković, *Delo: Mesečni časopis*, god. XXXV, br. 4–5, 1989, 275–294.
- Микић 2016: Радивоје Микић. „Лепота и претећи наговештаји“, *Луча: Часопис за културу, уметности и науку*, год. XXV, бр. 2–3, мај 2016, 143–147.
- Микић 1997: Радивоје Микић. „Прича која се храни причама: о роману *Ожильци тиишине* Милисав Савића“, *Летопис Мајице српске*, год. 173, књ. 460, св. 1–2, јул–август 1997, 121–136.
- Ораић Толић 1990: Tolić Oraić. *Dubravka, Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Пековић 2001: „Путопис – условљеност жанра“, *Књија о јујојису: Зборник радова*, ур. Слободанка Пековић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 11–26.
- Савић 1969: Милисав Савић. *Бујарска барака*. Београд: Универзитетски одбор ССЈ.
- Савић 2024: Милисав Савић. *Волећи класике*. Београд: Рашка школа.
- Савић 2018: Милисав Савић. *Доктора Валентијина Трубара и сестре му Симонеје јовест чудноватих дојаја у Србији: роман*. Зрењанин: Агора.
- Савић 2015: Милисав Савић. *Мали јосар креативној јисања*. Зрењанин: Агора.
- Савић 1997: Милисав Савић. *Ожильци тиишине*. Београд: Светлосткомерц, Рашка школа.
- Савић 2002: Милисав Савић. предговор у: Растко Петровић, *Најлепше јријоветке Расјка Пејровића*, приредио и предговор написао Милисав Савић. Београд: Просвета, 5–8.
- Савић 2008: Милисав Савић. *Rimski dnevnik, јриче и јеган роман*. Рашка: Ариадна.
- Савић 2009: Милисав Савић. *Сећање и рај*. Београд: Службени гласник.
- Савић 1990: Милисав Савић. *Ћуј комийској војводе: роман*. Београд: БИГЗ, Књижевне новине.
- Савић 1985: Милисав Савић. *Усјаничка јроза*. Београд–Тршић: Рад, Вуков сабор.
- Савић 1995: Милисав Савић. *Фусноја*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Салдања 2008: Arun Sladanha. „Heterotopia and Structuralism“, *Environment and Planning A*, Vol. 40, No. 9, 2008, pp. 2080–2096.
- СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ 2018: Ана Стишовић Миловановић. *Књије за Јудмилу: јосјмодерни романи Милисав Савића*. Рашка: Центар за културу, образовање и информисање „Градац“.
- СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ 2017: Ана Стишовић Миловановић. „Потрага за црквом Јањом“, *Корази: Часопис за књижевност, уметности и културу*, год. 51, св. 7/9, 2017, 129–138.
- Стојановић 2022: Ђорђе Стојановић. *Полијике јросјора: Од „јриродних“ јраница до јраничних хетеројојија*. Београд: Институт за политичке студије.
- Трифунровић 1974: Ђорђе Трифунровић. *Азбучник српских средњовековних књижевних јојмова*. Београд: Вук Караџић.
- Хачион 1996: Linda Načion. *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*, prevod s engleskog Vladimir Gvozden i Ljubica Stanković. Novi Sad: Svetovi.

Magda G. MILIKIĆ

TO LEAVE BEHIND A TRACE: A PALIMPSEST OF MILISAV SAVIĆ'S
TRAVELOGUE PROSE

Summary

The relationship between fiction and the so-called reality occupies an important place in the work of contemporary Serbian writer Milisav Savić. In the previous period that topic has developed some new forms. Namely, in his travelogue books published in the period 2004–2022, the main focus is on Serbian cultural and historical heritage. The results of such a writer's interest are intermediate books with a strong documentary layer: *Raška, in the Valley of the Serbian Kings* (2004), *The Valley of Serbian Kings* (2014), *Epic Serbia* (2017), and *Terra Rascia* (2022), as well as a book of edited old travelogues *Studenica i ibarska dolina* [Studenica and the Ibar Valley, 2019]. Great attention in these books is devoted to monasteries and churches, as well as the Kosovo legend/myth as the base of national and cultural identity. In the paper, this metafictional opus was interpreted through a postmodern palimpsest technique.

Keywords: Milisav Savić (born 1945), *Raška, in the Valley of the Serbian Kings*, *The Valley of Serbian Kings*, *Epic Serbia*, *Terra Rascia*, *Studenica i ibarska dolina* [Studenica and the Ibar Valley], travelogue prose.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(082)
821.163.41.09(082)
323.1(497.115)

МИ и други кроз визуру Косова и Метохије :
тематски зборник научних радова. Књ. 1, Језик
и књижевност / [уредили и приредили Мирјана
Бечејски, Ана Мумовић]. - Лепосавић : Институт за
српску културу Приштина, 2024 (Пирот : Pi-press).
- 326 стр. : илустр. ; 24 cm

Део текста упоредо на енгл. језику. - Тираж 150.
- Стр. 9-13: Предговор / уреднице. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија
уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-82736-04-2

а) Српски језик -- Зборници б) Српска књижевност
-- Зборници в) Национални идентитет -- Косово и
Метохија -- Зборници

COBISS.SR-ID 149848073